

4.15.1. Toate exemplele precedente arată că, în vechile traduceri românești, se întîlnesc destul de multe situații în care textul biblic utilizează termeni care, chiar integrați într-un anumit context, nu elimină posibilitatea unor mici confuzii, cel puțin la nivelul respectivului segment de text. Uneori, lucrul acesta este valabil și pentru limbile sacre. Problema poate fi lăsată nerezolvată, ambiguitatea care generează o oarecare nesiguranță la cititor perpetuându-se în traducere (ceea ce deschide calea diferitelor interpretări). Există, însă, traduceri în care se încearcă remedierea neajunsurilor, cel puțin în unele din aceste situații. Astfel, în încercarea de a restrînge valențele termenului în context, de a-l fixa pe un singur sens, se poate constata apelul la sinonime cu sfere de sens mai restrînse ori care, datorită unor caracteristici ale uzului lor predilect, sînt de natură a orienta corect cititorul. De asemenea, se pot introduce completări, care par a continua textul pînă la un punct în care limitarea înțelesurilor atinge niveluri rezonabile de dezambiguizare, ori se pot oferi echivalente însoțite de precizări de natura celor de mai sus. Alteori, dezambiguizarea poate lua forma unei întregi explicații referitoare fie în mod direct la cuvîntul problematic, fie la întregul context, sau glosa poate ridica vîlul de pe o metaforă, de cele mai multe ori aparentă.

4.15.2. Ca orice proces prin care limba se exersează, activitatea de glosare derivă din felul în care modalitatea specifică de cunoaștere a ființei umane, limba, decurgînd din facultatea gîndirii, interacționează cu un alt sistem lingvistic, dar și din felul în care gîndirea și contactul cu lumea trec în forma care dobîndește conținut și care se numește limbă. Aceasta este, poate, principala cauză pentru care orice discurs necesită (în interior sau marginal) un metadiscurs (care, oricum, rămîne incomplet), problema fiind cea a felului în care se desfășoară relația simbiotică dintre limbă și gîndire. Faptul acesta se poate foarte bine observa în discursul religios, unde mereu sînt necesare predicile, explicațiile, interpretările, adeseori neînțelegerile ducînd chiar la apariția ereziilor.

4.15.3. Din punctul de vedere al limbii, evoluția nivelului lexical din cadrul aspectului literar este cel mai bun caz de studiu în acest sens. Un limbaj limpede implică în mod necesar specializarea termenilor. Un criteriu de măsurare al nivelului de dezvoltare al aspectului literar precum și al gradului în care limbajele din cadrul aspectului literar s-au conturat îl reprezintă caracterul univoc al termenilor și al structurilor sintactice într-un context dat. Acesta, însă, poate fi un deziderat chiar și pentru limbajul științific. În realitate, mai cu seamă datorită preponderenței modului senzorial-intuitiv asupra celui rațional și a manifestării cu putere a entropiei sub forma specioasă a principiului economiei în limbă, cel care domină este limbajul încărcat de metafore, în care termenul precis cu greu își găsește poziția.

Pe de altă parte, uneori, poate apărea impresia că traducătorul a creat metafore, efecte de stil sau că textul biblic conține eufemisme. Dacă, uneori, această ultimă presupunere poate fi confirmată de cercetarea situației din greacă și din ebraică, de regulă, totul nu este decît o impresie generată de privirea superficială asupra textului românesc, nedublată de cercetarea originalului, deoarece, ceea ce, în traducere poate da impresia de figură, în greacă, sau în aramaică, nu este decît o formă „neutră” de exprimare, lipsită de orice „écart”. Probabil că, la origine, aproape totul este metaforă. Faptul acesta, însă, nu trădează o anumită înclinație estetică a ființei umane, ci doar slăbiciunile rațiunii în fața emoției. În general, cunoașterea intuitivă, la îndemîna oricui, domină pe cea rațională, aflată doar la îndemîna acelor oameni mai dotați și mai exersați din punct de vedere cerebral, înclinați spre observarea rațională, disecarea faptelor, explicarea rece și imparțială a realității. În plus, sfera realității cunoaște tratamente diferite în cele două cazuri. Oricît de încărcată de emoție estetică ar fi în primul caz, modalitatea aceasta primară de cunoaștere rămîne dominată de vag, întrucît sfera prea largă conferă un caracter anonim notelor de conținut. Invers, cunoașterea științifică pleacă de la note reliefate către sferă, care, căpătînd identitate accentuată, transmite un mai mare relief notelor de conținut, ceea ce permite atît formularea de principii inductive, cît și deductive.

4.15.4. Sub acest aspect, glosele au o importanță majoră în cadrul traducerilor. La un prim nivel, ele ușurează pătrunderea într-o civilizație, într-o cultură și accesul la o mentalitate mai puțin sau deloc cunoscute receptorului. Apoi, ele explică sensurile contextuale ale termenilor glosați, filcuiesc segmente de text și actualizează senzori oferind echivalenți care dezvăluie conținuturi de gîndire. Tot prin glose pot avea loc procesele de orientare a receptorului din punct de vedere religios și conceptual. Nu în ultimul rînd, pentru o anumită categorie de cititori, unele glose oferă posibilitatea de comparare a textului cu alte versiuni și variante. La nivel profund, prin acțiunile de mai sus, glosele împlinesc textul servind înțelegerii acestuia în chip de concept și sînt un instrument prin care limba se exersează, atît ca sistem, cît și ca vorbire. Sub aspectele producerii și al funcționării, actul de producere al gloselor declanșează procese complexe în plan mental, la nivelul sistemului limbii și al creării normei. Aceste procese au darul de a restructura (mai mult sau mai puțin profund) gîndirea și limba, de a le influența din punctul de vedere al conținuturilor și formelor lor.

4.15.5. Din prezentarea și analizele de pînă acum se poate observa că vechile traduceri și compilații românești de texte religioase sînt dominate de literaritate¹, iar incompatibilitățile dintre limbi se pot rezolva, în parte, prin glose. Nuanțînd, precizînd, ajustînd textul la sistemul limbii și la nevoile și performanța cititorului, glosarea are rolul de a orienta receptorul pentru a-l face apt să înțeleagă textul în această confruntare dintre două limbi, la a căror intersecție cititorul se situează. Firește că nevoile simțite de glosator, impresiile sale în ceea ce privește nevoile cititorului și ceea ce avea la îndemînă din alte versiuni fac glosele să nu fie unitare și să răspundă mai multor cerințe, nu toate la fel de acute. Totodată, uneori, termenul din text poate reprezenta opțiunea principală a traducătorului, conform spiritului sau literei textului de tradus. De multe ori, însă, în glosă apărea termenul preferat de limba română sau de un aspect al acesteia.

4.15.6. În fapt, traducerea nu putea acoperi toate nevoile limbii și ale receptorului (în plan diastatic, diatopic, al expresiei etc.) și nici toate ambițiile traducătorului (care nu mereu era vinovat pentru expresia mai puțin bine sau plăcut construită). De aceea, multe dintre glosele care apar au rolul de a ameliora traducerea, chiar dacă pe porțiuni mici, dar într-un efort constant și susținut. Chiar dacă numărul gloselor reprezintă o marcă semnificativă, importantă rămîne calitatea cu care procedeul este aplicat, precum și cea a soluțiilor concrete care rezultă de aici, deoarece acest fapt semnifică existența unui proces prin care aspectul literar se elaborează, se edifica printr-un aport conștient. Deși un act de traducere este unul în cadrul căruia limba se recrează printr-un efort conștient, într-un sens, comparativ cu actul adițional al glosării, traducerea poate fi socotită ca pîndită la tot pasul și pe porțiuni întinse, de o cantitate de automatisme, proporțional și cu cît de exersați erau limba, traducătorul, dar și receptorul. De aceea, între cele două, activitatea cea mai elaborată de plămădire a aspectului literar este reprezentată de glosă.

4.15.7. O primă categorie de glose privește elementele de cultură, civilizație și religioase în sens larg, referitoare la caracteristicile de conținut ale textului, biblic în special. Prin intermediul acestor glose - prin care cititorul poate pătrunde într-o civilizație cu o altă mentalitate, luînd, totodată, cunoștință de rădăcinile religiei pe care o practică -, receptorul se îmbogățește sub aspect cognitiv dar, în primul rînd, reușește să acceadă la niveluri de profunzime ale textului prin care își clarifică imaginea de ansamblu asupra conținutului celor citite. Uneori, punctul de plecare al unor astfel de glose îl constituie un segment de text, pretext pentru ca receptorului să i se furnizeze informații noi, care-i lărgesc orizontul sapiențial și de gîndire. Alături de rolul lămuritor și îmbogățitor, glosele din această categorie pot avea rolul de a atrage cititorul spre text, de a-l instrui și forma în sensul și pe baza textului, subliniind importanța cîte unui verset sau a unei idei. Sub aspectul efectelor acestei categorii de glose, se poate considera că beneficiarul gloselor este cititorul textului, motiv pentru care structura și conținutul acestor glose au caracteristici aparte, determinate în primul rînd de către cititor. Sub aspect lingvistic, aceste glose constituie exerciții - încă departe de orice deziderat, ce-i drept - de edificare a unui discurs de tip științific.

4.15.8. Cea mai complexă categorie de însemnări, poate și cea mai importantă - avînd în vedere epoca la care ne referim și stadiul evolutiv al aspectului literar românesc -, o constituie cea a gloselor determinate de factori de ordin lingvistic. Datorită, în primul rînd, caracterului accentuat literal al traducerii, apare ca necesară lămurirea contextului și/sau a termenilor și sintagmelor utilizate. Prin astfel de glose se degajă sensurile, adică se lămurește contextul dar și valoarea contextuală a termenului ori sintagmei la care glosa se referă. Prin astfel de glose nu doar cititorul se îmbogățește, ci și sistemul care achiziționează forme și sensuri sau doar exersează procesul de achiziție și integrare a acestora.

4.15.9. Deși sinonimele (orice formă ar lua) sînt, în esență, traduceri, în afară de rolul lămuritor și orientativ pe care-l exercită asupra cititorului, ele constituie o marcă a valențelor limbii, a posibilităților acesteia de a se modela ca structură aflată într-un proces de creștere a coerenței sistemice, de expansiune și de perfecționare. Ilustrative în acest sens sînt și completările glosatorului (de cele mai multe ori, probabil identic cu traducătorul), prin care acesta speră să elimine eventualele echivocuri sau să fixeze cu claritate sensurile. Este posibil ca unele din aceste situații să urmeze vreuna dintre versiunile consultate la traducere sau apoi, ori ca respectivele completări să fie rezultatul consultării unor texte religioase care comentau și/sau explicau textul biblic, cum ar fi scrierile ce cuprind predici. Indiferent de gradul de necesitate al glosei², actul de producere al lor rămîne unul cultural și lingvistic.

¹ Libertățile care apar cu timpul la nivelul traducătorului nu semnifică neapărat desacralizarea privirii care se îndreaptă spre text, ci faptul că prioritar devine cititorul, apoi nevoile limbii și de traducere, astfel că aceea care primează este comunicarea, conținutul neînțeles fiind indezirabil. Într-un sens, prin efectele produse, s-ar putea spune că, în felul acesta, chiar se produce o sacralizare la un nivel mult mai profund, poporul creștinîndu-se împreună cu limba.

² Traducătorul se poate justifica, preîntîmpinînd eventuale observații ale cititorului deschis spre observarea textului [Cazul tipic fiind: *vînslăm g. Întorsura cea demult zice înotăm, iară noi am scris vînslăm, căci vînsla cu corabiia pre*

4.15.10. Precum actualele note de subsol, adică sinonimice, explicative, metadiscursive, persuasive, culturale, glosele, constituite din termeni și sintagme sau din structuri de amplitudinea unui enunț, nu au doar rolurile menționate. Alături de acestea, ele exersează și edifică nivelul lexical al aspectului literar, în cadrul unui discurs paralel, îmbogățind totodată nivelul cultural al unei epoci. În principiu, totalitatea gloselor reflectă nu doar nivelul de dezvoltare al limbii, al activității de traducere și al utilizatorului sistemului într-o epocă, dar și tendințele acestor entități. Fie că se referă la termeni care trimit către realități necunoscute cititorului, fie că se referă la termeni considerați de către glosator ca ambigui în context, fie că se referă la termeni și sintagme care au pus probleme de traducere, ori care fac parte dintr-un context problematic și care necesită explicații lămuritoare sau dezambiguizante, fie că este vorba despre încercarea de a acomoda limba traducerii la situația, nivelul de dezvoltare al aspectului literar și la performanța cititorului unei epoci, fie că este vorba despre efortul de îmbogățire cu forme și sensuri, fie că se produce un metadiscurs vizînd învățarea și orientarea cititorului, practic, se poate considera că principiul care generează glosele este unic. El decurge din contactele limbii române cu alte limbi, mult mai evolute sub aspectul organizării norme literare, se referă la nevoile limbii și ale receptorului și se constituie din totalitatea tendințelor firești, care caracterizează orice organism viu și vizează ameliorarea și perfecționarea structurală și funcțională a sa. Deși, alături de varietatea structurală, glosele comportă varietate în ceea ce privește necesitățile și scopurile de la baza lor (fiecare avînd preponderențe diferite), elemente pe care textul de tradus, textul rezultat, sistemul limbii române și cititorul, fiecare în felul și în sensul său, le impune, atunci cînd apar, glosele reprezintă și un indice fin de perfecționare a aspectului literar, în formele și conținuturile sale, în capacitățile de exprimare dezvoltate și, mai ales, în ceea ce privește tendințele și valențele evolutive.

apă (NTB, FA, 21, 3), unde se motivează o opțiune], așa cum, în alte situații, glosatorul simte nevoia ca, sub diferite forme, să se adreseze direct cititorului, pe care îl școalește.